

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Eva Kowalská, *Evanjelické A. V. spoločenstvo v 18. storočí. Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti /Comunitatea evanghelică A. V. în secolul al XVIII-lea. Problemele principale ale evoluției sale și funcționarea ei în societate/*, Bratislava, „VEDA”, 2001, 220 p.

Specialist în istoria Slovaciei din Secolul Luminilor, PhD Eva Kowalská, CSC., șef de secție la Institutul de Istorie al Academiei Slovace din Bratislava, a editat, nu de mult, o interesantă și utilă carte, în care-și prezintă rezultatele cercetărilor asupra raportului dintre biserică și societatea slovacă, exemplificând cu situația comunității evanghelice A. V. în veacul Luminilor. Discursul istoric este structurat în 4 capitole, echilibrate în ceea ce privește conținutul, începând cu I. *Fungovanie cirkvi v spoločnosti /Funcționarea bisericii în societate/* (p. 11-54) și II. *Cirkev a štát Biserica și statul* (p. 55-99), continuând cu III. *Vnútorné problémy evanjelickej komunity A. V. /Probleme interne ale comunității evanghelice A. V./* (p. 101-138) și încheind cu IV. *Osobnosti v pozadí /Personalități din umbră/* (p. 139-194).

În cartea Evei Kowalská atrag atenția, sub aspect metodologic, și alte componente, cum ar fi *Úvod /Introducere/* (p. 7-13) și *Záver /Concluzii/* (p. 195-196), un foarte util *Summary* (p. 197-199) și, mai ales, fondurile arhivistice cercetate */Zoznam použitých archivov a ich skratiek/* (p. 201), izvoarele editate */Zoznam vydaných prameňov/* (p. 202-204), literatura de specialitate */Zoznam použitých literatúr/* (p. 205-211) și, în sfârșit, indicele numelor */Menný register/*, (p. 212-220). Problematika majoră a lucrării, unde găsim o formulă istoriografică inteligentă asupra evoluției comunității evanghelice slovace în veacul al XVIII-lea, poate fi rezumată la două cuvinte cheie (*Schlagwörter*): *Biserica și Statul*. Oricare din capitolele lucrării Evei Kowalská le-am parcurge, vom găsi abordarea acestor două instituții, cu toate aspectele complexe pe care le impun. Un caz elocvent poate constitui capitolul al doilea, *Biserica și Statul* (p. 55-99), în care cercetătoarea dezbate, cu aplicație și sistem, manifestări ale autonomiei bisericești, cu binevenite insistențe asupra învățământului slovac și cu opinii pertinente în ceea ce privește importanta problemă a liturghiei unice. În același capitol al doilea, istoricul discută, la îndemâna unui anumit orizont istoriografic, manifestări particulare ale învățământului slovac, interpretat ca un instrument al politicii Monarhiei habsburgice în același secol al Luminilor, care trebuia să contribuie la implementarea puterii Vienei în această parte a Europei. Mai mult decât atât, școala a constituit un cadru cultural dat, în care autoritățile aulice au încercat scoaterea educației de sub incidența Bisericii. Să nu uităm, tot aici, alte aspecte ale reformei școlare în Slovacia Luminilor: înființarea unor școli combinate; efortul de supraviețuire de tip rațional a educației; traducerea și elaborarea unor manuale etc.

Cercetătorul rămâne captivat și de discursul Evei Kowalská din partea finală a cărții. De pildă, în capitolul al patrulea, *Personalități din umbră* (p. 139-194) sunt trecute în revistă coordonate ale activității diferitelor personalități, cum este cazul lui Michal Inštitoris Mošovský (care a îndeplinit un rol important în comunitatea evanghelică în același secol al XVIII-lea); Jozef Bencúr și coordonatele efortului său de "Politiker" în spațiul geopolitic slovac; Pavol Šramko, reprezentativ pentru erudiția neconvențională din regiunea respectivă.

Aplicat la secolul al XVIII-lea în Slovacia, epocă în care Monarhia habsburgică a reușit să folosească Biserica catolică din perspectiva unui instrument al puterii aulice, *binomul Biserică - Societate*, așa cum l-a înțeles Eva Kowalská, ne duce cu gândul la cercetările românești din ultimul timp. Ne gândim, acum și aici, la rezultatele cercetărilor și la ultimele cărți ale lui Ovidiu Gitta și Mihai Săsăujan, care au ajuns la concluzii folositoare autoarei slovace, dacă ar fi să-și extindă aria investigațiilor. Oricum, volumul editat la Bratislava rămâne unul de referință în literatura veacului al XVIII-lea din Slovacia, pentru care și specialiștii români ar putea găsi termeni de comparație.

IACOB MĂRZA

Ovidiu Ghitta, *Nașterea unei biserici. Biserica Greco-Catolică din Sătmăr în primul ei secol de existență (1667-1761)*, Cluj-Napoca, „P.U.C.”, 2001, 411 P.

Ca să pătrunzi mesajul științific al unei copleșitoare lucrări, de genul celei semnate de Conf. Univ. Dr. Ovidiu Ghitta, *Nașterea unei Biserici. Biserica greco-catolică din Sătmăr în primul ei secol de existență (1667-1761)*, gândită inițial drept o teză de doctorat în Istorie, sub îndrumarea Prof. Univ. Dr. Pompiliu Teodor, este nevoie de lectură atentă a *Introducerii* (p. 9-15). Aici întâlnești nu numai motivația personală și profesională a selectării subiectului, ci și sursologia inedită și editată a cercetării, care impresionează de la o primă parcurgere. Istoriografia națională, interesată de apariția și evoluția Bisericii greco-catolice, a evitat, din varii motive, dintre care unul era acela al păstoririi unui episcop străin, episcopul rutean de Muncaci, peste credincioșii români din

Sătmar, Maramureș, Ugocea și Szabolc, cercetarea subiectului, dovedind o imagine deformată asupra identității naționale. De altfel, autorul explică, sumar dar convingător, poziția istoricilor ortodocși, uniți și unguri față de dieceza de Muncaci, neraportând apariția Bisericii greco-catolice la complexul fenomen religios al Europei Centrale, care a debutat în Polonia-Lituania prin „Unirea de la Brest” (la finele secolului al XVI-lea).

Complexitatea procesului istoric l-a determinat pe Ovidiu Ghitta să se cantoneze la un *studiu de caz*, oprindu-se asupra Sătmarului, în litera mai multor argumente pertinente (demografice; istorice, dacă ținem seama de rolul îndeplinit de Sătmar în extinderea mișcării religioase de la Nord spre Sud, vizând și atragerea românilor din Principat la această religie; ascendența instituțională etc.).

Lucrarea, redactată într-un stil clar și atrăgător, de unde și capacitatea autorului de-a captiva atenția lectorului, cu toată dificultatea și densitatea mesajului istoric, beneficiază de o structură echilibrată, bazându-se pe trei mari capitole, organic legate între ele nu numai sub raport ideatic ci și datorită metodei cercetătorului: I) *Unirea* (p. 17-150); II) *În umbra episcopatului „latin”* (1716-1761) (p. 151-289); III) *Criza Unirii* (p. 291-348). Nu putem trece cu vederea peste un set de judicioase *Concluzii* (p. 349-351), care dovedesc-pentru a câta oară?-puterea de interpretare și sinteză a istoricului, respectiv rezumatul în limba engleză, *The Birth of a Church. The Greek-Catholic Church of Satu Mare County in its First Century (1667-1761)* (p. 353-360), datorat tălmăcirii Mariei Crăciun. Sub raport metodologic, ni se par relevante secțiunile cu *Bibliografie* (p. 361-379), *Anexe* (p. 381-394) și impozantul *Indice* (p. 395-411). Dacă în cazul *Bibliografiei* asistăm la o corectă și judicioasă împărțire (*Izvoare. a. Fonduri arhivistice. b. Surse editate. Lucrări*), partea cu *Anexe* rămâne convingătoare și, în același timp, emoționantă prin mesajul istoric transmis de cuvântul scris al documentelor și al hărților.

Aprecierea îndrituită a istoricului Pompiliu Teodor asupra esenței cărții lui Ovidiu Ghitta, care remarcă efortul autorului de-a urmări calea înregistrată de o idee (Unirea unei părți a românilor din Sătmar cu Biserica Romei) care se transformă, la capătul unui dificil și îndelung proces, într-o instituție și ideologie, ne trimite, cu generozitate, la conținutul capitolului II. *În umbra episcopatului „latin”* (1716-1761) (p. 151-289), unde autorul dezbate, în cunoștință de cauză, raportul dintre Stat, Stări și Biserica unită din nord-estul Ungariei, insistând din perspectiva binomului *ideal* și *realitate* asupra privilegiilor clerului unit, discutând despre apostazie, stabilind o bornă (cu multiple semnificații) între uniți și latini: *sărbătoarea*. În același timp, încercând să surprindă cum se naște o Biserică - de fapt, ideea centrală a cercetării! -, Ovidiu Ghitta abordează raporturile dintre episcopul de Muncaci și credincioșii în părțile Sătmarului, urmărind în cele din urmă, trei chestiuni importante - dacă nu esențiale - în economia subiectului: teritoriul de sub jurisdicția episcopului; procesul de alcătuire și modernizare a clerului; administrația bisericească și treptele ei.

Încheiem lectura cărții impozante, sub raportul discursului istoric, datorată lui Ovidiu Ghitta, exprimându-ne atașamentul față de esența demonstrației expusă în *Concluzii* (p. 349-351), care ne convinge. Biserica greco-catolică din Sătmar (1667-1761) a înregistrat, indiscutabil, o evoluție, anevoioasă dar vizibilă, de la momentul păstoririi lui Iosif de Camillis până când ajunge în fruntea ei Manuel Olsanszky. Rezultatele triplei experiențe înregistrate, *unirea clerului; starea politică și religioasă* (între pacea de la Satu Mare și mișcarea călugărului Sofronie); *perioada crizei* n-au făcut decât să fortifice instituția.

IACOB MÂRZA

Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Cluj, „P. U. C.” 2002, 260 p.

Mărturisim, din capul locului, că investigația Pr. Lect. Univ. Dr. Mihai Săsăujan, concretizată în această carte modestă ca dimensiuni, impresionează prin bogăția izvoarelor documentare interne și externe întrebuințate, sistematizate în secțiunea *Surse arhivistice* (p. 11-15). Beneficiind de un stadiu mai îndelungat pentru documentare la Viena, în scopul pregătirii tezei de doctorat sub conducerea Pr. Prof. Univ. Dr. Ernst Chr. Suttner, Mihai Săsăujan a avut șansa să cerceteze la *Österreichisches Staatsarchiv Wien*, mai multe fonduri arhivistice, dintre care se impun atenției lectorului *Hofkammerarchiv; Haus Hof und Staatsarchiv; Kriegsarchiv Haus Hof und Staatsarchiv (Stadtskanzlei – Vorträge, Illyrico - Serbica); Kriegsarchiv (Hof – Kriegsrätliche Kanzlei, Hofkriegsrat Militärgrenze; Hofkriegsrat Protocoll in Publicis)*. Firește, că nu putem omite *Arhivele Naționale ale României. Direcția Județeană Sibiu (Colecția Rosenfed)* și documente editate în 14 lucrări.

Sub aspectul metodologiei întrebuințate de autor este binevenită și observația Pr. Prof. Univ. Dr. Ernst Chr. Suttner din *Cuvânt înainte – Vorwort* (p. 7-11), din care rezultă că sursele documentare găsite în arhivele „celorlalți” cu referire la un subiect controversat și subiectiv interpretat de istoriografia română trebuie „aduse acasă” și prezentate nepărtinitor, cu scopul mai apropiat ori mai îndepărtat al redactării sintezei. Din acest punct de vedere, fostul doctorand răspunde recomandărilor Maestrului. Pe baza cercetării fondurilor arhivistice mai sus menționate și-a valorificării unei bogate *Bibliografii selective* (p. 16-27), care include peste 160 de titluri, Mihai Săsăujan conferă cărții sale o echilibrată structură, formată din trei mari capitole, începând cu I) *Stat și Biserică în secolul al XVIII-lea. Considerații privitoare la politica bisericească a Curții din Viena în monarhia austriacă*

(p. 28-94), continuând cu II) *Politica integrativă a Curții imperiale în Transilvania în secolul al XVII-lea* (p. 95-145) și încheind cu III) *Politica bisericească față de românii din Transilvania în anii 1744-1761* (p. 146-240).

Ascultând peste decenii de sfatul lui Nicolae Iorga, care recomanda, justificat de altfel, cercetătorilor trecutului îndepărtat sau mai apropiat ca, înainte de-a scrie, să facă o „baie de documente”, Mihai Săsăujan ne oferă prin cartea sa o interesantă istorie cunoaștere pe care o putem investiga, având în vedere istoria realitate din deceniile 5-7 ale secolului al XVIII-lea, mai precis interesele imediate și îndepărtate ale Curții din Viena față de situația bisericească din Transilvania Luminilor. Ductul istoriografic al Pr. Lect. Univ. Dr. Mihai Săsăujan urmărește poate prea îndeaproape mesajul de idei al documentului, dovedind prudență în interpretare și efortul firesc de-a sintetiza unele concluzii, la capătul unei etape a cercetării. Într-un fel, autorul ne pregătește pentru mult așteptatul volum de documente, după cum am înțeles din primele pagini ale cărții. Bunăoară, așa este cazul capitolului II, *Politica integrativă a Curții imperiale în Transilvania în secolul al XVIII-lea* (p. 95-145), unde autorul dezbate, între altele, la îndemâna unui anumit strat istoriografic, în care documentele din fondurile vieneze ocupă un loc important, aspecte asupra situației politice din Transilvania cercetate din perspectiva binomului statutului social al românilor și efortul de integrare al cercurilor vieneze. Nu ocolește situația trupelor militare, care se găseau în Transilvania, urmărind și rostul politic și sanitar al efectivelor militare, respectiv semnificația politică, economică, socială și culturală a înrolării românilor în regimentele de graniță. În prelungirea unui astfel de discurs istoric, Mihai Săsăujan insistă asupra politicii imperiale față de religiile recepte din Marele Principat al Transilvaniei, prilej cu care identifică, prin afirmații credibile, rădăcinile îndepărtate ale unei astfel de politici și interesele concrete ale cercurilor vieneze față de starea bisericească din această provincie a Imperiului. De altfel, subscriem la finalul capitolului, motiv pentru care și transcriem un fragment: „Putem concluziona faptul că evoluția celor patru religii recepte din Transilvania în secolul al XVIII-lea a fost marcată de politica bisericească a Curții din Viena. Conducerea de stat austriacă a sprijinit și a protejat Biserica catolică din Principat. Deoarece Bisericile erau concomitent și partide politice guvernul de la Viena a luat în calcul doar Biserica catolică pentru îndeplinirea scopurilor sale politice. Această Biserică a devenit puternică la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Noul context politic bisericesc a forțat Bisericile protestante (luterană și reformată) să-și contureze o legislație mai puternică.

Unirea Bisericii române ortodoxe din Transilvania cu Biserica Romei urma să joace un rol semnificativ în cadrul politicii bisericești a Curții imperiale. Conducătorii habsburgi au urmărit de pe o parte, să încadreze ortodoxia românească într-un sistem unitar iar, pe de altă parte, să întărească poziția catolicilor vis-à-vis de protestanți în dieta Transilvaniei.” (p. 145)

Metoda și concepția autorului asupra coordonatelor politicii bisericești vizate de Curtea din Viena în Principatul Transilvaniei între 1740-1761 se observă și în partea din carte, unde prezintă unele *Concluzii* (p. 241-251). Acestea sunt traduse și în limba engleză (p. 252-260). Am fi preferat un rezumat, scurt dar cuprinzător, al lucrării, care ar fi permis cercetătorilor străini să ia contact cu ansamblul mesajului de idei, pe care-i transmite Mihai Săsăujan prin utila sa cercetare. De fapt, remarcă justificat raportul dintre cercurile vieneze și Biserică în cadrul Imperiului, care au determinat anumite reforme, inițiate în epoca împărătesei Maria Tereza și în spațiul Principatului. În fond, ele exprimau tendințele de centralizare și monopolizare ale autorității statului, concretizate într-un evantai de măsuri catolice reformatoare, care au vizat români ortodocși și uniți. Însă, în cele din urmă a câștigat, în cadrul conferințelor ministeriale din Viena, ideea potrivit căreia liniștea și stabilitatea din Principat puteau fi menținute printr-o politică de toleranță față de românii ortodocși și exercițiul lor religios, paralel cu consolidarea Unirii cu Biserica Romei.

IACOB MÂRZA

Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea. Circularele școlare bănățene*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, 496 p.

În condițiile actuale când istoria ca știință centrată pe om își diversifică tot mai mult ramurile de cercetare încercând să atingă păturile cele mai profunde ale sensibilității colective, domeniul școlii și al circularilor, în particular, este luat cu asalt. În această direcție se înscrie și lucrarea lui Nicolae Bocșan și Valeriu Leu, *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea. Circularele școlare bănățene* (Cluj-Napoca, 2002), lucrare ce se dorește a fi un instrument de lucru care servește în egală măsură atât specialiștilor, cât și cititorilor comuni, îi familiarizează și îi orientează în istoria învățământului.

Vorbind despre importanța circularilor, ca izvor istoric, Nicolae Iorga scria: “Până ce nu vom avea o alegere a acestor piese ... nu vom putea intra cu oarecare competență în cunoștința amănunțelor unei istorii de două veacuri, așa de interesantă pentru viața generală a neamului nostru”¹.

¹ Nicolae Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940, p. 7.

Preocupați de istoria Banatului, atenți la detaliile fiecărei secvențe istorice, Nicolae Bocșan și Valeriu Leu, prin preocupările lor cu privire la iluminismul românesc, construiesc modele de cercetare care pot fi urmărite de continuatori.

În patru capitole, autorii încearcă o reconstituire, pe baza circularilor școlare, a unei părți a istoriei învățământului bănățean de munte, urmărind confirmarea documentară a evoluției învățământului în Banat și lărgirea orizontului în privința vieții școlare ortodoxe din provincie.

Primele circulare școlare ortodoxe datează din anul 1817 și cuprind ordinele pe care le dădea guvernul din Viena pentru ortodocșii din Imperiul Austriac. Aceste circulare pot reconstitui atât evoluția învățământului din Banat, cât și viața culturală, dar și politică a românilor pe parcursul unui veac.

Circularele școlare din perioada anilor 1817-1862 oglindesc fidel politica școlară a autorităților difuzând sistematic dispozițiile și reglementările Comisiei de resort a Consiliului Locumtenențial sau cele ale inspectorilor regali pentru școlile ortodoxe din Ungaria, care au fost Uroș Nestorovici, Nicolae Temesvari și Eugen Giurcovic până la 1848. Până la 1862, circularele reflectă în primul rând politica școlară a autorităților laice. Circularele școlare prezintă imaginea învățătorului, îndatoririle sale și viața de zi cu zi a școlii populare. Printre datoritiile învățătorului amintim: înaintarea la termen și în structura recomandată de directorate a relațiilor semestriale privind frecvența elevilor și rezultatele la examenele finale. Învățătorul trebuia să se ocupe strict de problemele învățământului, desfășurarea în public a examenelor de semestru în fața inspectorilor de la direcția școlară. Circularele au difuzat sistematic aparițiile mai vechi sau mai noi din literatura didactică, toate editate la Tipografia din Buda, dar și lucrări semnificative pentru cultura românească. Potrivit circularilor, Banatul a ocupat locul doi în spațiul românesc, după Muntenia în privința cumpărării cărților. Fără îndoială, circularele au realizat o difuzare exemplară a cărții didactice, dar și a literaturii naționale în general, popularizând centrele de difuzare, prețul cărților, numele librarilor și locul unde aceștia difuzau cărțile. Circularele școlare din Banatul montan ilustrează fidel domeniul școlar promovat de bisericile românești, în special de Biserica Ortodoxă Română, care reușește să îmbine exigențele reformelor promovate de stat cu interesele națiunii, rolul comunității rurale în dinamica raportului școală-societate, într-un secol în care procesul de modernizare a școlii a urmat cursul ascendent al modernizării societății și statului. Circularele surprind acest efort de modernizare, nu lipsit de dificultăți, de obstacole sau de mijloace. Ele ilustrează practic relația dintre stat și comunitățile din cuprinsul acestuia, în pregătirea populației pentru nevoile statului modern².

„Corpus-ul” de documente epuizează șirul circularilor școlare bănățene. Cercetările de arhivă vor duce mereu la descoperirea altor documente, unele la fel de importante, altele poate chiar mai valoroase decât cele acum menționate. Oricum, însă, specialiștilor li s-a pus la îndemână un instrument de lucru care îi va ajuta în investigațiile lor. Pentru prima dată a fost înțelesă o astfel de cercetare, capabilă să răspundă exigențelor moderne. Selecția a necesitat pricepere, iar redarea fidelă a necesitat multă erudiție. Aceste documente reprezintă o sursă importantă pentru istoria învățământului din Banat.

LARISA MATEI

Iacob Mârza, *Etape și momente din istoria învățământului în Transilvania (sec. XVIII-XIX)*, Sibiu, Editura Imago, 2002, 302 p.

Decenii de-a rândul, elevi și studenți la istorie își doreau să nu se confrunte cu subiecte de examen din aria « vieții culturale », pentru bunul motiv că acest gen de abordare se reducea la interminabile, monotone înșirui de nume, opere, « statui », neparticularizate prin ceva anume și cu atât mai greu de reținut. Istoria-bătălie, mult mai spectaculoasă, surclasa « plictisitoarea » istorie a culturii. Ca să nu mai vorbim de facila confiscare a unor mari reușite intelectuale din secolele XVII-XIX de către discursurile care acreditau, cu orice preț, superioritatea culturii românești față de aceea occidentală. Chiar și cercetările profesionale, de bună credință, excelau într-un tehnicism care nu le putea asigura o prea mare priză la public. Începând însă cu anii '90, lucrurile s-au schimbat treptat, preocuparea de a intra în dialog cu metodologiile occidentale, cu semiotica, sociologia, antropologia, pedagogia, hermeneutica și studiul imaginarului. În această direcție a redimensionării evoluției sociale a intelectualității se înscrie erudita lucrare a domnului profesor universitar dr. Iacob Mârza, *Etape și momente din istoria învățământului în Transilvania (sec. XVIII-XIX)*, Sibiu, Editura Imago, 2002.

Volumul, așa cum Iacob Mârza și-a răsfățat mereu cititorii și în lucrările anterioare¹, se recomandă singur datorită unui conținut dens și bogat în documente, informații, claritate și reconstituire istorică asupra școlii românești. De aceea nu vom insista asupra acestui aspect ci vrem să spunem câteva cuvinte despre una din

² V. Tarcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918)*, București, 1970. p. 166.

¹ Iacob Mârza, *Școală și Națiune (Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1987.

semnificațiile acestei cărți pentru breasla istoricilor. Cartea reia și aprofundează strădaniile de peste 30 de ani ale autorului care, încă din studenție la îndemnul regretatului profesor Pompiliu Teodor, insistă asupra cercetării iluminismului românesc – cu privire specială asupra învățământului ca o componentă formativă esențială a fenomenului – ca un element integrator în cultura europeană. Și această strategie de abordare, să nu uităm vorbim de întunecatele decenii opt și nouă ale secolului trecut, rămâne un prim și constant merit al istoricului albaiulian. De altfel, volumul ce a văzut recent lumina tiparului și face obiectul prezentării noastre, reunește grupate în două teme, studii și articole publicate de Iacob Mârza, în perioada 1972 - 1988, în diverse reviste și periodice de specialitate. Dacă vom parcurge textele reunite în prezentul volum, publicate în perioada menționată în *Revista Studii de Istorie, Studia. Historia, Anuarul de Istorie și Arheologie al Institutului (AIIA)* din Cluj, *ActaMP, Apulum, Sargetia* sau *Ziridava* nu vom constata mari diferențe de fond și formă, ceea ce vorbește de la sine despre o anumită conduită profesională a autorului și despre devoțiunea pe care istoricul o profesază și profesorul o promovează. Suntem, practic, în fața unor reeditări ce fac o mărturisire în sine despre felul în care un profesionist nu a înțeles să facă compromisuri, nu și-a propus să fie la "modă" și a perseverat în a trata un subiect „incomod”, școala de tip confesional, cea greco-catolică de la Blaj sau cea romano-catolică (gimnaziul crăiesc) de la Zlatna. Aceasta este, de altfel, și structura cărții care face o analiză pe verticală și orizontală a instituțiilor formative ale elitei românești transilvănene din secolele XVIII-XIX. Este prezentată organizarea școlilor, planurile de învățământ și structura materiilor predate la Blaj și Zlatna, dar în egală măsură și ideologia stimulativă a epocii care a generat organigrama și populația școlară, elevi și dascăli deopotrivă.

Din paginile cărții nu lipsesc deschiderile metodologice și interdisciplinaritatea între istoria culturii, prin paginile dedicate ideii de teaurizare a culturii prin valorizarea educației, posesia de carte și ideea de patrimoniu cultural așa cum se regăseau acestea în concepția iluministă a Școlii Ardelene, și istoria instituțională, economică ce analizează veniturile și cheltuielile unei instituții de învățământ cum a fost *Școala din Blaj*. Concepția unitară a cărții, deși este structurată ca un volum de studii, este evidentă la fiecare capitol al lucrării, datorită ideii care a animat constant de-a lungul anilor cercetarea profesorului Iacob Mârza: legătura indisolubilă, *feed-back-ul* între *școală* și *societate*. Este, metodologic și istoriografic, o înscriere în direcția istoriei elitei promovată în spațiul Europei Occidentale de Sven Stelling – Michaud, Jorn Rusen, iar în spațiul mitteleuropean de J. Szinnyei, ca să ne rezumăm doar la câteva exemple avute la îndemână.

Științele auxiliare (heraldică, diplomatică), istoria economică sau instituțională (transporturi, meserii, administrație), editarea de documente, studiile bibliografice au fost subterfugii prin intermediul cărora s-a evitat discursul oficial. Nu este mai puțin adevărat că soluțiile salvatoare din trecut se mențin de multe ori ca inerții ale prezentului. Refugiul în "tehnicism" – salutar atunci – a creat prejudecata că istoria, teoretizată sau nu, se scrie de specialiști pentru specialiști. În multe cazuri însă exacerbarea *societalului* a fost înlocuită cu exaltarea *naționalului*. Asociată așa-zisului "pozitivism", viziunea preponderent etnică asupra istoriei noastre determină și astăzi refuzul altor metodologii ori surse. În schimb, pentru Iacob Mârza istoricul școlilor, *Școala*, laică sau confesională, a constituit tema predilectă de cercetare de la lucrarea de licență, concentrată asupra gimnaziul crăiesc de la Zlatna, subiect dezvoltat în volumul propus de consacratul specialist în istoria școlilor românești ardeleni din secolul al XVIII-lea, până astăzi. Suntem în fața unei conduite istoriografice și devoțiuni profesionale care a reușit să ocolească tendințele directe ale istoriografiei oficiale: tehnicismul sau exacerbarea istoriei naționale și s-a menținut fidel în spațiul realei reconstituiri istorice a formării și devenirii elitei românești transilvănene în *Aufklärung* și *Vormärz*.

Dincolo de orice considerente, din punct de vedere istoriografic lucrarea istoricului albaiulian este o demonstrație academică, o lecție sobră și consistentă, a felului în care se putea scrie istorie „curată” și în anii cenușii ai ceaușismului.

LAURA STANCIU

Remus Câmpeanu, *Biserica Română Unită între istorie și istoriografie*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, 420 p.

Problematica istoriografiei române de tip confesional, ortodoxă și greco-catolică a mai reținut, în ultimul timp, atenția exegeților perioadei și ne referim aici la analizele similare întreprinse de un Nicolae Gudea² sau chiar cele semnate de autorul prezentei cărți în studiile recent publicate³.

² Gheorghe Gorun, *Problematica Unirii Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei între istorie și politică*, în vol. *Spiritualitate transilvană și istorie europeană*, editori Iacob Mârza & Ana Dumitran, Alba Iulia, 1999, p. 149-159; Idem, *Experiența istorică a primului secol al existenței Bisericii Greco-Catolice românești*, în vol. *300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei. Actele colocviului internațional din 23-25 noiembrie 2000*. Coord. Gheorghe Gorun și Ovidiu Horea Pop, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 169-182; Idem, *Biserica*

Pe urmele lui Zenovie Păclișanu, care la începutul secolului 20, lansa în revista *Cultura Creștină* incitanta problemă: *Cum ar trebui scrisă istoria Unirii?*⁴ se poate înscrie și ideea de la care a pornit necesitatea redactării unei lucrări cât mai obiective, având același deziderat de a demonstra că nu există o istorie, recte o istoriografie bună sau rea a aderării românilor la catolicism. Au rezistat însă din păcate cu încăpățănare în istoriografia noastră, mai degrabă *prejudecăți* întruchipate de lucrări care fac apologia Unirii religioase sau o condamnă. Or, lucrarea lui Remus Câmpeanu ne dezvăluie o neutră lectură asupra scrisului greco-catolic caracterizat de mari oscilații valorice - și de aceea consemnează puncte de vedere excesiv de variate, de la cele absurde sau banale, până la perspective admirabile prin luciditatea și competența pe care o exprima.

Cartea, centrată pe istoriografia greco-catolică din secolele 19-20, este structurată într-o succesiune logică firească, fiind împărțită între perioada pașoptistă și postpașoptistă, antebelică, interbelică și postbelică. Atmosfera creată în jurul problematicii greco-catolice, post 1948, când Biserica Unită a fost scoasă în afara legii și s-a spus cuvântul și la nivelul elaboratelor istoriografice, când *nevoit* preponderentă a devenit istoriografia greco-catolică de exil. Ultima parte este structurată pe discursul istoric recent, postdecembrist, caracterizat pe deschidere, profesionalism și diversificarea tematică și metodologică.

Am caracteriza lucrarea drept o scriere terapeutică, pentru că apariția unei lucrări de exegeză istoriografică trebuie apreciată în sine, în lipsa preocupărilor reale de evaluare și autoevaluare din perspectivă istoriografică, metodologică în istoriografia românească. Demersul lui Remus Câmpeanu apare bine încheiat și logic motivat, iar punctele vulnerabile pe care și le dezvăluie sunt puține. Dintre laturile analizei mai expuse unei critici istoriografice, cea mai importantă se leagă de poziția unilaterală, greco-catolică asupra problematicii. Demersul său mai are o semnificație importantă, și anume aceea că relevă o continuitate calitativă de admirat a istoriografiei catolice românești. De aceea, se poate cu siguranță afirma că această carte e una deosebit de utilă pentru reluarea pe un alt palier calitativ al unui discurs al scrisului istoric greco-catolic din țară. Cert este însă faptul - și aici ne exprimăm convingerea cu tărie - că se resimțea acut în scrisul istoric confesional necesitatea unei asemenea abordări, care să aducă un suflu cu adevărat nou și puternic pentru împropiata și regăsirea unei cadențe normale pentru istoriografia *Unirii religioase*, într-un moment al nevoii acute de schimbare. Iată încă o caracteristică pozitivă ce îndeamnă la o lectură repetitivă și dezvăluie valența pedagogică a materialului cuprins în carte. Așa cum autorul precizează în *Introducerea* lucrării, un bilanț istoriografic de dimensiunile celui de față, care urmărește traseul sinuos, dar în linii generale evolutiv parcurs de scrisul istoric greco-catolic, într-un interval de timp de aproape două secole, nu are pretenția exhaustivității. Intenția majoră, care a animat prezentul demers nici nu a fost aceea de a accentua partea tehnică a analizei, adică de a inventaria migălos toate investigațiile referitoare la începuturile Unirii religioase și de a întocmi o bibliografie a subiectului, ci a primat interesul de a desluși cât mai limpede și mai sintetic direcțiile semnificative de cercetare urmărite de specialiștii în domeniu, precum și obiectivele majore, pe care ei și le-au propus în traviile lor.

Remus Câmpeanu a reușit să se mobilizeze pentru un travaliu istoriografic incomod și și-a asumat un exercițiu de obiectivitate, am putea spune fără partipriuri. Aparent o lucrare exclusiv de istoriografie, lectura cărții lui Câmpeanu se deschide cititorului și-i oferă acestuia o perspectivă mult mai vastă asupra problematicii tratate. Pe lângă evaluările istoriografice făcute în istoriografia noastră privitoare la momentul Unirii, de altfel obiectul cărții, prezentul demers expune și evaluează prin inventarierea diverselor păreri exprimate în istoriografie, întreaga atmosferă ce a premers deciziei de Unire: situația românilor și a confesiunii lor, ortodoxă, în permanentă dispută, într-o Transilvanie calvină și în recul instituțional și organizatoric la sfârșitul secolului 17. Analizând apoi etapa decisivă a opțiunilor lui Teofil și Atanasie Anghel pentru Biserica Romei, cercetătorul clujean nu omite prezentarea autorilor, care nu au izolat evenimentele religioase din Transilvania anilor 1697-1701 de firescul context politic, social și spiritual european de la interferența secolelor 17-18 și nu le-au dislocat din seria aderărilor succesive ale câtorva etnii din centrul și răsăritul continentului nostru la Biserica Romei, dând astfel un plus de coerență și îndrumând cititorul spre o lectură contextualizată, problematizantă și nepolemică.

Deși ortodox, Remus Câmpeanu nu-i uită pe toți greco-catolicii laici sau teologi, cei ce au scris în România sau exil. Singurul criteriu de selecție fiind cel al profesionalismului, reușind astfel să semnaleze contribuția reală a istoriografiei de factură greco-catolică la deslușirea controversatelor evenimente din jurul anilor 1697-1701 dar și marile erori (majoritatea de interpretare) comise de această istoriografie din exces de zel sau la „iritarea” colegilor ortodocși. Istoricul clujean înregistrează continua repoziționare a greco-catolicilor, am

românească și societatea transilvăneană. *Studii de istorie a Bisericii Greco-Catolice românești*, Oradea, Editura Logos '94, 2002, studiul *Problematika Unirii Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei între istorie și politică*, p. 71-84.

³ Remus Câmpeanu, *Reactualizarea unei controversate istoriografice. Mitropolitul Atanasie și Unirea religioasă*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, XXX, 1992, p. 45-48; Idem, *Între patimă și luciditate. Opinii istoriografice critice privind Unirea religioasă a românilor ardeleni*, în vol. 300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei. *Actele colocviului internațional din 23-25 noiembrie 2000*. Coord. Gheorghe Gorun și Ovidiu Horea Pop, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 307-323; Iacob Mârza, Remus Câmpeanu, *Secvențe istoriografice privind Unirea religioasă a românilor ardeleni*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 6/II, p. 205-218.

⁴ Zenovie Păclișanu, *Cum ar trebui scrisă istoria Unirii?*, în *Cultura Creștină*, V, 9, 1915, p. 271-274.

spune de răspuns la provocările ortodocșilor, semnalând cu răbdare, de fiecare dată inadvertențele, partizanatele sau exagerările cercetărilor și a pozițiilor, indiferent de tabără, deopotrivă pentru uniți sau ortodocși. Pornind de la această polemică, colegul nostru încearcă constant construirea unui punct de vedere propriu în baza documentelor și a contextului istoric specific transilvan al Europei Contrareformei, pagini model, ce reflectă o firească dorință, manifestată de orice specialist, de respectare a adevărurilor trecutului și a unor norme fundamentale specifice cercetării istorice, ceea ce și justifică, în bună parte, prezentul demers. Concentrată asupra controversatei perioade 1697-1701 și a istoriografiei legată de aceasta, autorul nu uită nici o clipă că are de a face cu o istoriografie construită în replică, structurată polemic în jurul confruntărilor și provocărilor istoriografice. Aici implicit se înscrie și travaliul celor două partide de a aduce mereu în discuție fapte, evenimente, de a pune în discuție atitudini și personalități DAR în baza *documentelor* vremii. Contestate de ortodocși, restituite de uniți. După o dreaptă și chibzuită judecată exegetică, pentru această gordiană problemă Remus Câmpeanu recunoaște faptul că, disputa de idei cu teologii și istoricii ortodocși a avut și părțile ei avantajoase pentru istoriografia unită. Obligați în permanență să riposteze, autorii greco-catolici au acordat o atenție sporită materialelor de arhivă, pentru ca, pe baza lor, să elaboreze studii cât mai puțin vulnerabile. Astfel, dezbaterile au evidențiat latura pozitivistă a istoriei confesionale, una neapărat necesară, indiferent de metodologiile de cercetare aplicate.

De aceea, Remus Câmpeanu nu omite nimic din contribuțiile și exegezele care au marcat într-un fel sau altul devenirea și definirea de profil a istoriografiei Unirii. Fără să treacă în revistă principalii artizani ai atacurilor scrisului istoric ortodox, care au acționat, în mare parte, sub influența unor evenimente politice: Ioan Crișan, Silviu Dragomir, părintele Terenție, Ion Lupaș, Ștefan Meteș, G. Bogdan-Duică, Onisifor Ghibu și alții, pleiadă la care s-a adăugat, din rațiuni, care pot fi oarecum înțelese, și unitul Nicolae Densușianu. Nu au fost lăsate pe din afară din prezentare nici sintezele, monografiile sau periodicele.

În condițiile de astăzi, favorabile unor dezbateri pe deplin libere, cartea pe care noi o discutăm invită la o necesară reevaluare asupra *transferului confesional românesc*, în condițiile în care istoria constituie încă una dintre armele de bază ale acerbilor dispute confesionale. Salutăm de aceea, în context, fericita expresie *transferul confesional* folosită consecvent pe parcursul lucrării și care, pe de o parte, credem noi că descrie realitatea specifică epocii și desfășurării evenimentelor înregistrate la sfârșitul secolului 17 începutul secolului 18. Pe de altă parte, fără a fi explicată, sintagma reușește să ocolească controversatele și uneori iritante, pentru greco-catolici, expresii, de tipul *uniație*, *uniune* sau *Unire parțială*, „Unirea unei părți a Bisericii românești cu Roma”, după sintagma general folosită în istoriografia românească.

Remarcăm în final o firească scriitură, cursivă, fluentă, cu un spumos subtext, inteligent, ce ne dezvăluie încă o dată nu numai profesionalismul autorului ci și talentul acestuia, ce transpare din analizele complexe și bogat argumentate – de o incontestabilă utilitate pentru viitoarele cercetări de istorie confesională. Și aceasta tocmai prin ceea ce constituie *Biserica Română Unită între istorie și istoriografie*, adică o eficientă „bază de date”.

În egală măsură, e de apreciat opțiunea redacțională a autorului pentru medalioane expozitive, explicative, profesioniste scrise de un coleg profesionist, care amendează și corectează exagerările, penalizează inadvertențele și lipsa de metodă și obiectivitate, dar apreciază simultan realele contribuții și clarificări aduse în timp la discutata problemă. O analiză pertinentă, incitantă și care îți reține interesul la fiecare pagină ce se dovedește captivantă, dacă ne gândim tocmai la analiza, caracterizarea și nu în ultimul rând la raportarea, aș spune cu dreaptă măsură, pe care autorul o face la adresa colegilor săi, pe de o parte: Ioan Chindriș, Nicolae Gudea, Marcel Știrban, sau Iudita Călușer, Maria Someșan. Pe de altă parte - desigur unii le-ar putea caracteriza drept panegirice, dacă nu ar cunoaște aceste texte - sunt de remarcat adevăratele medalioane exegetice, contribuțiile radiografiate cu obiectivitate, talent și mult simț critic dedicate lui Ovidiu Ghitta, Gheorghe Gorun și Greta Miron.

În concluzie, am putea spune că Remus Câmpeanu a reușit să speculeze deopotrivă cauza și stimulul elaboratelor greco-catolicilor, de-a lungul timpului, în fața „celorlalți” români, pe de o parte și în fața „celorlalți” catolici pe de alta. A reușit să pătrundă și să explice resorturile complexelor identitare ale greco-catolicilor și discursul justificativ pe care aceștia l-au profesat în cele două secole de istoriografie. Anume, Biserica Română Unită aflată mereu în deficit de imagine. Fără a evita tot acest arsenal de sinuozități, concluzia exegezei întreprinse este una optimistă: „Din această perspectivă, mulți dintre cei preocupați de începuturile greco-catolicismului românesc nu au realizat și nu realizează poate nici acum că situând strădaniile lor în prelungirea liniilor tradiționale de cercetare, continuă să răscolească doar stratul superficial al fenomenului și să prelungească chinuitoarea agonie a unei istoriografii pe cale de a apune. [În scopul remedierii acestei situații s.n.], este nevoie pe mai departe doar de tinerețe spirituală, de onestitate științifică și de puterea de a depăși tradiționalismul și prejudecățile. Deoarece, de fapt, toate aceste premise sunt deja întrunite, nădăjduim că în curând va fi nevoie de un nou bilanț istoriografic”.

Toate acestea constituie motive suficiente, care ne îndreptățesc să-i mulțumim lui Remus Câmpeanu pentru travaliul său echilibrat și m-aș încumeta să-i urez spor la treabă pentru o la fel de necesară exegeză pereche, a istoriografiei de factură ortodoxă, care ne-ar oferi nouă, specialiști și lectori deopotrivă, o

radiografiere a problematicii „transferului confesional al toleranțelor” din Transilvania secolelor 17-18 mai complexă și, mai ales, completă.

LAURA STANCIU

Cornel Tatai-Baltă, *Interferențe cultural-artistice europene*, Editura Astra, Blaj, 2003, 183p.+50 fig.

Istoricul de artă Cornel Tatai-Baltă, cunoscut pentru contribuțiile sale de ordin cultural și artistic dedicate Blajului (*Secvențe din arta plastică blăjeană, sec. XVIII - XX*; *Gravorii în lemn de la Blaj, 1750-1830*; *Pagini de artă românească*; *Din arta și cultura Blajului*; *Blajul în imagini*) la care se adaugă numeroase studii și articole în reviste științifice sau de cultură, ne oferă un nou volum din domeniul său predilect în care prezintă importante și originale puncte de vedere.

Folosind metoda comparatistă, autorul surprinde în cele nouă capitole ale cărții anumite momente culturale și artistice românești și europene asimilate în mod creator la Blaj, pe parcursul sec. XVIII-XXI.

În primul capitol intitulat *Reprezentarea Sfântului Ioan Damaschin în Octoihurile românești vechi* încadrează gravurile în lemn realizate la Blaj în context național și european. Xilogravura ce-l reprezintă pe Ioan Damaschin de Ioanițiu Endrédi din *Octoihul* imprimat la Blaj în 1760 de exemplu a avut drept model o lucrare asemănătoare executată în manieră barocă apărută la Moscova, într-o carte de la 1700. O altă xilogravură semnată de Dimitrie Finta în *Octoihul* blăjean de la 1792 are ca sursă de inspirație o xilogravură similară de la Râmnic, București și Târgoviște. Mai târziu, ilustrația lui Dimitrie Finta va fi folosită la Buda în 1826.

Două capitole: *Tipografia de la Blaj (1747-1830)* și *Aportul clericilor la desfășurarea activității tipografice din Blaj, (1747-1948)*, pun în valoare contribuția deosebită a Blajului la propășirea culturii românești prin intermediul cărții tipărite.

Este conturată ideea că în tipografia blăjeană au lucrat cu dăruire și talent tipografi sosiți din diferite zone ale Transilvaniei, din Țara Românească (Dimitrie Pandovici, Petru Papavici Râmnicănean) și Moldova (Sandul tipograf) alături de care s-au aflat meșteri ce au aparținut și altor etnii: maghiari, germani și evrei.

Aceste echipe specializate au servit cu devotament la promovarea religiei, culturii, științei și educației într-un modern și elevat spirit european, activat constant de instituțiile Blajului a căror prestigiu se afla într-un continuu progres.

Este demonstrat faptul că la realizarea tipăririi și ilustrării cărților cu xilogravuri s-au folosit de nenumărate ori modele românești apărute la sud și est de Carpați. Cărțile blăjene (de ex. *Biblia*, 1795) au servit la rândul lor la imprimarea cărților din Țările Române și din alte zone ale Europei (Buda și Sankt Petersburg).

Capitolul *Antimise din secolele XVIII-XIX, păstrate la Muzeul de Istorie din Blaj* relevă modul în care aceste obiecte strict necesare la oficierea liturghiei, emise de episcopii Inochentie Micu, Petru Pavel Aron, Ioan Bob și Ioan Lemeni, sunt identice, fiind imprimate după matrița de lemn semnată de Giorgius Beera din Sibiu și datată 1734.

Meșterul a folosit ca model, după opinia autorului, o piesă asemănătoare din Țara Românească, de la 1730, de inspirație barocă.

După 1989 relațiile Blajului cu Italia se dezvoltă într-un ritm ascendent. Istoricul conferă acestui proces o parte însemnată a comentariului său în capitolele: *Simpozion multicultural italian-român la Roma - 2000*, *Pictori din Blaj și Italia*, *Expoziția Nicolae Muntean de la Accademia di Romania din Roma*.

În luna iunie 2002, Blajul s-a înfrățit cu Recanati (Umbria), Italia, orașul natal al lui Giacomo Leopardi, poetul romantic. Evenimentul este marcat de un simpozion *Leopardi-Eminescu*, prilej de omagiere adus romantismului și universalității celor doi geniali poeți.

În acest context s-a vernisat expoziția de pictură *Nicolae Muntean*, artist din Alba Iulia (n. 1937), elev al Blajului, absolvent al Institutului „Ion Andreescu” din Cluj.

Cromatică operelor expuse, substratul lor ideatic și compozițional s-a înscris ca un demers complementar și firesc al momentului respectiv.

Capitolele: *Vasile Crișan. In memoriam* și *Artistul decorator Dionisie Popa (1938 - 2000)*, schițează profilul artistic al celor doi plasticieni născuți la Blaj, cu o activitate ce s-a desfășurat la Cluj și București.

Vasile Crișan și Dionisie Popa au expus opere de succes în Italia la Brindisi și Roma. Opera lor păstrează în substanța-i intimă ecoul fluid al unui trecut de o înaltă ținută spirituală.

Volumul, prefăcut cu inspirație de primarul orașului Ioan Șolea, are în final un amplu rezumat în limba italiană ce asigură receptarea lui în spațiul cultural internațional.

AUREL DUMITRU

Ioan I. Șerban, *Voluntarii transilvăneni și bucovineni din Rusia în războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, Editura Aeternitas, Alba Iulia, 2003, 302 p.

Cartea publicată în editura universității albauliene tratează un subiect ce a fost abordat incomplet și fragmentar în istoriografia românească și anume, aportul adus de voluntarii transilvăneni și bucovineni din Rusia în timpul primului război mondial. Impresionantă prin numărul mare de fonduri arhivistice cercetate, precum și prin multitudinea de periodice, lucrări generale și speciale ce au fost studiate, cartea istoricului Ioan I. Șerban ne prezintă într-o analiză lucidă, lipsită de tentă idealistă, aspecte mai puțin cunoscute ale voluntariatului din Rusia. Este suficient să enumerăm câteva din temele analizate, cum ar fi: organizarea și evoluția Corpului Voluntarilor Români de la Darnița, activitatea comisiilor de recrutare a voluntarilor, constituirea celui de-al doilea Corp al Voluntarilor Români din Rusia și confruntările militare ale acestuia cu Armata Roșie și partizanii bolșevici, pentru a convinge că prin această apariție editorială, efectiv se aduce o contribuție importantă la istoriografia românească.

Lucrarea este structurată judicios, în patru capitole, fiecare dezbătând o problemă bine determinată. În primul dintre ele, care bineînțeles că este precedat de un cuvânt introductiv, autorul prezintă situația românilor din armata austro-ungară și aportul adus de aceștia în timpul conflagrației mondiale. În continuare, sunt descrise condițiile de trai din lagărele de prizonieri din Rusia, modul lor de organizare, precum și atitudinea autorităților rusești față de prizonierii proveniți din armata austro-ungară.

Primele măsuri organizatorice în rândul prizonierilor români din Rusia sunt prezentate în capitolul al doilea, autorul subliniind rolul pe care l-au avut ardelenii refugiați în Vechiul Regat în modificarea politicii guvernului acestuia față de soarta prizonierilor români din Imperiul Țarist. Sunt analizate raporturile politico-militare ale României cu imperiul de la răsărit, raporturi care, aparent paradoxal, s-au deteriorat din ce în ce mai mult după intrarea României în război, deoarece existența în viitor a unei României puternice nu era compatibilă cu planurile rusești postbelice. Sunt date informații prețioase despre organizarea primului Corp de Voluntari, despre „Adunarea Națională” de la Darnița și Memoriul Manifest, subliniindu-se totodată impactul pe care l-a avut manifestul mai sus menționat în opinia publică internațională.

Capitolele III și IV sunt consacrate celor două corpuri de voluntari, primul fiind organizat la Darnița, în apropierea Kievului, în timp ce al doilea a fost constituit în părțile răsăritene ale Rusiei, reliefându-se cu acest prilej, contribuția morală și practică adusă de voluntarii transilvăneni și bucovineni la luptele de la Mărășești, Mărăști și Oituz. Sunt analizate consecințele izbucnirii revoluției bolșevice asupra mișcării tuturor voluntarilor din Rusia, iar mai apoi conflictele militare ce au avut loc între voluntari și Armata Roșie și, în final, desființarea Primului Corp al Voluntarilor ca urmare a ieșirii Rusiei din război.

Neavând pretenția că problema voluntariatului a fost tratată în exhaustivitate, autorul analizează subiectul în mod complex, ținând cont de evenimentele importante ale acelor timpuri, mai precis, revoluția bolșevică, desprinderea Basarabiei de Imperiul Țarist, iar mai târziu unirea acestei provincii cu România, războiul civil dintre „albi” și „roșii” din Rusia.

Tratarea echilibrată a subiectului, dovedită prin faptul că autorul nu are reticențe în a prezenta deopotrivă aspectele pozitive și negative ce au caracterizat voluntariatul românesc din Rusia, existența unui indice onomastic și a unui toponomastic, stilul accesibil, fac ca lucrarea lui Ioan I. Șerban să poată fi recomandată atât specialiștilor, cât și publicului larg.

SORIN ARHIRE